

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНИХ ПОСТАНОВ (1945 – 1991 РР.)

культури в системі підготовки менеджерів / А.О. Харченко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / За ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2007. – Вип. 15 – 16 (19 – 20). – С. 88 – 96.

8. Шестопалюк О.В. Професійна компетентність

– важливий компонент професіоналізму педагога / О.В. Шестопалюк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вип. 37 / [редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін.]. – К.: Вінниця: ТОВ фірма “Планер”, 2014. – С. 3 – 6.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2016

УДК 378:93(477)(091)“1945/1991”

Олександр Борейко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНИХ ПОСТАНОВ (1945 – 1991 РР.)

У статті розглядається еволюція змісту вищої історичної освіти в Україні крізь призму партійних постанов. На основі широкого кола джерел автор розкриває процес ідеологізації та політизації змісту історичної освіти у ВНЗ України у 1945 – 1991 рр.

Ключові слова: історія, зміст освіти, вища історична освіта, ВНЗ, постанова.

Лит. 12.

Александр Борейко, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

ЭВОЛЮЦИЯ СОДЕРЖАНИЯ ВЫСШЕГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПАРТИЙНЫХ ПОСТАНОВЛЕНИЙ (1945 – 1991 ГГ.)

В статье рассматривается эволюция содержания высшего исторического образования в Украине через призму партийных постановлений. На основе широкого круга источников автор раскрывает процесс идеологизации и политизации содержания исторического образования в вузах Украины в 1945 – 1991 гг.

Ключевые слова: история, содержание образования, высшее историческое образование, ВУЗ, постановление.

Olexandr Boreyko, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Pedagogy Department Zhytomyr Ivan Franko State University

THE EVOLUTION OF THE CONTENT OF HIGHER HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF RESOLUTIONS (1945 – 1991)

The article deals with the evolution of the content of higher historical education in Ukraine through the prism of party regulations. Based on the wide range of sources the author reveals the process of indoctrination and politicization of the content of historical education at the high school in Ukraine 1945 – 1991.

Keywords: a history, education content, the high historical education, universities, a resolution.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Історична освіта посідає особливе місце у формуванні громадянської позиції молодого покоління, становлення їх ціннісних переконань, поглядів тощо. Саме тому в Радянському Союзі історичній освіті була відведена особлива роль, а зміст історії був під пильним оком партійно-державних органів.

Дослідження процесу розвитку змісту історичної освіти у ВНЗ України та впливу на цей процес партійних документів дасть змогу встановити історичну правду, уникнути помилок, краще осмислити шляхи розвитку історичної освіти на сучасному етапі.

За часів існування СРСР вплив партійних органів на формування змісту освіти розглядався виключно в позитивному забарвленні. Саме так представлено розвиток вищої освіти у монографії “Вища школа Української РСР за 50 років” за редакцією В. Пітова. Лише після проголошення незалежності України вітчизняні науковці отримали змогу писати правду про розвиток історичної освіти та науки у радянський період. Серед багатьох досліджень у контексті нашої проблеми варто згадати праці Р. Крайніка, Я. Калакури, В. Яремчука та ін.

Джерельну базу дослідження складають партійні постанови опубліковані у різноманітних збірниках документів та архівні матеріали про

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНИХ ПОСТАНОВ (1945 – 1991 РР.)

перебудову кафедр суспільних наук у відповідності до прийнятих партійних постанов.

Основною метою праці є розкрити еволюцію змісту вищої історичної освіти в Україні кризь призму партійних постанов.

Виклад основного матеріалу. Повоєнний період розвитку науки і культури в СРСР увійшов в історію під назвою “ждановщина” (за іменем головного ідеолога країни А. Жданова) і супроводжувався цілою низкою постанов з ідеологічних питань, які відображали владну політику у цих сферах. В галузі історії приймаються постанови спрямовані на уніфікацію наукових підходів історичного дослідження, навчальних планів та програм для середньої та вищої школи.

У серпні 1947 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”, в якій гострій критиці піддалися видання з історії України, які вийшли декількома роками перед тим: “Короткий нарис історії України” за редакцією С. Белоусова, К. Гуслистого, М. Петровського, М. Супруненка, Ф. Ястребова, “Нарис історії України” за редакцією К. Гуслистого, М. Славіна, Ф. Ястребова, перший том “Історії України” за редакцією М. Петровського за те, що “вони написані в антимарксистському дусі, містять в собі грубі політичні помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру” [6, 81].

У цій постанові ЦК КП(б)У виклав владне бачення змісту історії, яке мало стати обов’язковим для науковців та викладачів історії. Зокрема, Київська Русь називалася “колискою трьох братніх народів – російського, українського і білоруського”; “Хмельниччина” хронологічно обмежувалася Переяславським договором (1648 – 1654 рр.) і трактувалася як “визвольна боротьба селянських мас проти польських загарбників і феодального гніту взагалі, яка забезпечила об’єднання українського народу зі своїми братами – російським і білоруським”; історія України розглядалася кризь призму боротьби класів, боротьби селян проти феодалів, робітників проти буржуазії; акцентувалося на “великому і позитивному впливі Росії, Білорусії, Грузії і інших народів Радянського Союзу на історичний розвиток України”; центральною подією у історії народів СРСР називалася Велика Жовтнева соціалістична революція; підкреслювалася велика роль партії більшовиків і її вождів В. Леніна та Й. Сталіна, “які розгромили українських націоналістів і забезпечили розквіт господарства та культури Української РСР” [6, 81 – 84].

На пленумі ЦК КП(б) в листопаді 1951 розгорнулася нова кампанія ідеологічного наступу тоталітарної системи проти минулого України. Прийнята на ньому постанова “Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах” зобов’язала місцеві партійні органи контролювати стан викладання суспільних наук у вищій школі, наукову роботу і підготовку кадрів. Обкомам і міськкомам партії доручалося безпосередньо займатися питаннями укомплектування викладацькими кадрами кафедр суспільних наук, персонально затверджувати кожного викладача, звільняти з роботи осіб, що не відповідають за своїми політичними і діловими якостями вимогам вищої школи [1, 78].

Апофеозом сталінської візії історії стали “Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією”, прийняті вже після смерті Й. Сталіна. “Тези” справили неабиякий вплив на історичну науку та освіту в УРСР. Цей партійний документ, що мав директивний характер для всіх партійних, державних органів, для установ науки, культури, навчальних закладів, містив офіційні оцінки всього історичного розвитку України від найдавніших часів до сучасності [3, 327].

Цим документом легітимізувалося поняття “древньоруської народності”, яка створила древньоруську державу – Київську Русь, з якої походять російський, український і білоруський народи [10, 16]. Всіх українських історичних діячів, які у своїй політиці прагнули незалежності України від Росії “Тези” називають “зрадниками”, а Центральну Раду, Директорію – “контрреволюційними, націоналістичними урядами”, очолювані “платними агентами іноземного імперіалізму” (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра) [10, 76 – 77]. Повсюдно наголошувалося на першості російського народу, який відігравав “провідну”, “героїчну”, “об’єднавчу” роль тощо.

Певні зміни відбулися у змісті історичних дисциплін, що викладалися у вищих навчальних закладах відбулися після смерті Й. Сталіна. Постанова ЦК КПРС “Про подолання культу особи та його наслідків” звинувачувала Й. Сталіна у порушенні “ленінських принципів управління державою та масових репресіях”. Вказувалося й на серйозні помилки, допущені Й. Сталіним у “керівництві сільським господарством, в організації підготовки країни до відсічі фашистським загарбникам, на грубу сваволю, яка призвела до конфлікту з Югославією” [7].

Перед кафедрами історії та кафедрами суспільних наук було поставлене завдання

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНИХ ПОСТАНОВ (1945 – 1991 РР.)

перебудувати наукову та навчально-виховну роботу у світлі рішень XX з'їзду КПРС. Цей процес уважно контролювали обласні партійні органи. Вищі зобов'язані були детально звітуватися про пророблену роботу з цього питання. Так, у довідці Львівського обкому КП України "Про роботу кафедр суспільних наук Львівської області після XX з'їзду КПРС" зазначалося, що "основним джерелом вивчення історії КПРС стали твори В.І. Леніна, матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК партії. Головна увага в курсі історії почала приділятися висвітленню ролі народних мас, безпосередніх творців матеріальних благ, ролі партії як організатора і керівника мас, ролі В.І. Леніна як творця і вождя партії і держави" [11, 18].

Проявом періоду "застою" в історичній освіті стала постанова ЦК КПРС "Про заходи з подальшого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві" від 14 серпня 1967 р., яка ставила перед радянськими істориками завдання всіляко замовчувати кризові явища, уникаючи негативних оцінок "соціалістичного будівництва" в СРСР, доводити переваги радянської системи, посилювати наступ на "буржуазну ідеологію" [12, 87 – 88].

Постанова чітко визначала зміст навчальних дисциплін з історії – теми, які насамперед мали вивчатися: "боротьба КПРС за перемогу соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату, за здійснення ленінського плану побудови соціалізму, діяльність КПРС з розробки революційної теорії, стратегії й тактики робітничого класу; теорія і практика партійного будівництва; боротьба КПРС за ідейну й організаційну єдність своїх рядів проти антиленінських груп і течій, за єдність міжнародного комуністичного руху; вирішальна роль народних мас в історії, боротьба трудящих проти соціального і національного гніту, велика визвольна місія робітничого класу; героїзм радянського народу в захисті завоювань Великого Жовтня, у боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства і культурну революцію, у розгромі фашизму в роки Великої Вітчизняної війни; акцентувати на дружбі народів, створення і розвитку багатонаціональної Радянської держави; зовнішня політика СРСР і міжнародні відносини, історія міжнародного робітничого і комуністичного руху" [8, 332].

У 1960 – 1970-х рр. появилася нова тенденція збагачення змісту історичної освіти постановами прийнятими з нагоди відзначення ювілейних дат:

50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 50-річчя встановлення радянської влади в Україні, 100-річчя з дня народження В. Леніна, 25-річчя перемоги над нацистською Німеччиною та інші. Святкування супроводжувалося зображенням здобутків СРСР, керівної ролі КПРС у будівництві нового життя, здійсненні "ленінської національної політики", зміцнення дружби радянських народів, наголошувалося на перевагах радянського способу життя тощо.

Тільки в період перебудови розпочалося поступове повернення змісту освіти до наукових засад та національних коренів. Так, у березні 1987 р. вийшла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні", яка містила немало нових, прогресивних ідей. Чи не вперше прозвучали ідеї збагачення змісту вищої історичної освіти гуманітарним змістом, зверталось увагу на "олюднення" історії.

В документі йшлося про підтримку розвитку демократичних принципів діяльності радянської вищої школи, ставилося завдання "збагатити ідейно-теоретичний, гуманітарний зміст вищої освіти, посилити його зв'язок з суспільною практикою як основою формування високих громадянських, моральних якостей особистості" [4, 7].

Після проголошення "Декларації про державний суверенітет України" 27 липня 1990 р. було прийнято "Республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР". У ній відзначалося, що впродовж багатьох десятиліть громадяни України були штучно відрізані від здобутків дореволюційної української історіографії, не знали справжньої історії радянської доби, а в "офіційній історії надто багато "білих плям" [9, 159]. Програма запроваджувала на всіх факультетах педагогічних інститутів та гуманітарних факультетах університетів вивчення курсу історії Української РСР.

З урахуванням такого стану справ у постанові Держкомосвіти СРСР від 20 жовтня 1990 р. "Про підготовку студентів вищих навчальних закладів із гуманітарних та соціально-політичних наук" було викладено нову концепцію викладання цих дисциплін у вищих навчальних закладах СРСР. Передбачалося надання вишам більших прав у визначенні змісту та структури навчання. Уперше в офіційному документі зазначалося, що вищі заклади освіти "самостійно розробляють і затверджують програми соціально-гуманітарної освіти з урахуванням профілю підготовки спеціалістів, регіональних і національних

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНИХ ПОСТАНОВ (1945 – 1991 РР.)

особливостей, наукового потенціалу кафедр”. Постанова обов’язковою серед історичних дисциплін визначила “Політичну історію”, яка мала формуватися з різних варіантів навчальних курсів (політична історія ХХ ст., політична історія СРСР, історія суспільних рухів та політичних партій СРСР) [5, 205].

Зазначені постанови стали імпульсом для розробки нових концептуальних ідей щодо визначення змісту історії у вишах України. Це питання обговорювалося на засіданнях кафедр, науково-методичних семінарах, вчених радах, і, враховуючи зростання інтересу суспільства до національної історії, настрої студентства у багатьох вишах запровадили вивчення курсу “Історія України”. Першими таку ініціативу виявили викладачі і студенти вищих навчальних закладів Львівщини, де в 1990 – 1991 навчальному році в більшості вишів уже читався цей курс [2, 89].

Висновок. Отже, розвиток змісту історичної освіти у вищих навчальних закладах України у 1945 – 1991 рр. залежав від політико-ідеологічної ситуації в країні. Комуністичний режим спрямовував свої зусилля на формування такого змісту історії, який відповідав його інтересам. Партійні постанови були спрямовані на уніфікацію змісту історичних дисциплін, чітко визначали коло питань та їх трактування, необхідних для засвоєння студентами. На основі дослідження партійних постанов спостерігаємо еволюцію позиції влади щодо змісту історії: уніфікація при сталінізмі, боротьба з так званим “буржуазним націоналізмом”; помірний науковий підхід у період “відлиги”; реанімація ідей сталінізму в період “застою”, збагачення змісту історичної освіти партійними постановами; поступове повернення до наукових засад та національного обличчя історії у період “перебудови”.

1. Вища школа Української РСР за 50 років: у двох частинах (1917 – 1967 рр.). – Ч. 2: (1945 – 1967 рр.) / [кер. авт. колективу та відп. ред. вид. В. Пітов]. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 540 с.

2. Зякун А.І. Навчальна література з історії кінця 80 – 90-х рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз. – Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2011. – 156 с.

3. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура, 2004. – К.: Генеза. – 496 с.

4. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в

стране: Сборник документов и материалов. – М.: Высш. шк., 1987. – 77 с.

5. Павко А.І. Чи потрібно вивчати політичну історію України у вищій школі? / А.І. Павко // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С. 204 – 207.

6. Постанова ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Української Академії наук УРСР” від 29 серпня 1947 р. // У лецатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.) [Текст]: зб. документів і матеріалів: У 2. ч. / упоряд. Р. Пиріг [та ін.]; відп. ред. В. Смолий; НАН України, Інститут історії. – К., 1996. – Ч. 2: 1944 – 1956 рр. – [б. м.]: [б. в.], 1996. – С. 80 – 89.

7. Постанова ЦК КППС “Про подолання культу особи і його наслідків” від 29 червня 1956 р. // Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1971. Видання 8-е, доповн. і виправл. – М.: Політвидав, 1971. – Т. 7. 1955 – 1959. – Ін-т історії партії при ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС. – К.: Політвидав України, 1981. – С. 194 – 212.

8. Постанова ЦК КППС “Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві” // Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1971. Пер. 3 8-го рос. вид. За заг. ред. П.М. Федосєєва і К.У. Черненка. – К.: Політвидав України, 1981. – Т. 9. – 1966 – 1968. – С. 325 – 339.

9. Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення і пропаганди історії Української РСР // Історія та історіографія в Європі. – К., 2004. – Вип. 3: Історична наука як засіб політичної легітимації в Німеччині та в Україні у ХХ ст. – С. 159 – 178.

10. Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.). Схвалені Центральним комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. – Київ, 1954. – 126 с.

11. ЦДАГО. – Ф. 1. Оп. 71. – Спр. 253: Інформація обкомів КП України о перестройке работы кафедр общественных наук вузов после XX съезда КПСС (1961 г.). – 172 арк.

12. Ярмчук В. Минуле України в історичній науці УРСР після сталінської доби / В. Ярмчук. – Острог: Вид-во НУ “Острозька академія”, 2009. – 526 с.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2016

